

UOT 159.9.

Aygün Kərim qızı Kərimov-Həmzəyeva

Bakı şəhəri, Nərimanov rayonu, Evrika özəl

tam orta ümumtəhsil məktəbinin Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi

E-mail: aygunkerim1995@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0001-0462-0165>

[https://doi.org/10.69682/arti.2025.92\(3\).256-260](https://doi.org/10.69682/arti.2025.92(3).256-260)

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA AZAD QADIN SURƏTLƏRİ

Aygun Karim Karimova-Hamzayeva

Azerbaijani language and literature teacher

at Evrika private secondary school of Narimanov district of Baku

IMAGES OF A FREE WOMAN IN THE WORK OF NIZAMI GANJAVI

Айгюн Керим гызы Керимова-Хамзаева

учитель азербайджанского языка и литературы

общеобразовательной частной школы Эврика Наримановского района города Баку

ОБРАЗЫ СВОБОДНОЙ ЖЕНЩИНЫ В ТВОРЧЕСТВЕ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ

Xülasə. Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı o qədər rəngarəng, o qədər şaxəlidir ki, onun yaradıcılığını müxtəlif istiqamətlərdə öyrənirlər. Nizami Gəncəvinin əsərlərində qadın qəhrəmanlarından yazmazdan öncə onun ümumi insan haqqındakı düşüncələrini bilmək yerinə düşər. Belə ki Nizami Gəncəvi öz qəhrəmanlarını -insanları yazdığı əsərlərdə müəyyən bir ideal səviyyədə görmək istəyirdi. Onun yaradıcılığında dövrün bütün zümrələrindən, yəni çobandan tutmuş, şaha qədər müxtəlif surətlər verilib. Bunların arasında qadın surətləri daha çoxdur. Bu surətlər həm aparıcı surətlərdir, həm də simvolik surətlərdir. Şairin “Xəmsə”sinə daxil olan üç əsərinin adı məhz qadın adları ilə bağlıdır.

Açar sözlər: Nizami, azad qadın, əsər, surət, islam dini, humanistlik, demokratiya, müsəlman qadın

Abstract. The work of the great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi is so diverse and multifaceted that his work is studied in different directions. Before writing about the female heroes in Nizami Ganjavi's works, it is appropriate to know his thoughts about humanity in general. Thus, Nizami Ganjavi wanted to see his heroes - people - at a certain ideal level in his works. In his works, various images from all classes of the era are given, from the shepherd to the king. Among them, there are more female images. These images are both leading images and symbolic images. The names of the three works of the poet included in "Khamsa" are precisely related to the names of women.

Keywords: Nizami, free woman, work, image, Islamic religion, humanism, democracy, Muslim woman

Аннотация. Творчество великого азербайджанского поэта Низами Гянджеви настолько разнообразно и многогранно, что его творчество изучается в различных направлениях. Прежде чем писать о главных героинях произведений Низами Гянджеви, стоит узнать его мысли о человечестве в целом. Таким образом, в написанных им произведениях Низами Гянджеви хотел видеть своих героев – людей – на некоем идеальном уровне. В его работах представлены различные образы представителей всех сословий той эпохи – от пастухов до королей. Среди них больше женских фигур. Эти образы являются одновременно и ведущими, и символическими. Названия трех произведений, вошедших в «Хамсу» поэта, связаны с женскими именами.

Ключевые слова: Низами, свободная женщина, труд, образ, исламская религия, гуманизм, демократия, мусульманка

“Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun” və şair qadınları kişilərdən ayırmır. Onları cəmiyyətə “Yeddi gözəl” əsərlərindəki əsas surətlər qadın-yətin əsas üzvü hesab edir. İslam dininin hakimlərdir. İnsanları azad görmək istəyən humanist olduğu bəzi Şərq ölkələrində qadın hüquqsuz,

yalnız kişilərin zövqünü oxşayan varlıq kimi qiymətləndirildiyi bir dövrdə qadını ilahi varlıq kimi tərənnüm edib, onun daxili aləmi, kədər və iztirabları, məhəbbəti və sədaqəti, ictimai həyatda mövqeyi haqqında fikir demək üçün Nizami Gəncəvi kimi qüdrətli sənətkar lazım idi. Məhz buna görə Nizaminin yaratmış olduğu müsbət qadın surətləri öz yüksək mənəviyyəti, sədaqəti, qoçaqlığı, ədalətli olması, fədakarlığı və mərdliyi ilə fərqlənilir.

Nizami VIII əsr bundan əvvəl müsəlman qadınlarının halını müşahidə etməkdən aldığı (kədərli) təəssüratını bildirmiş və onların hüquq və azadlığı haqqında yazmışdır. Təbii ki şairin yaratdığı qadın obrazları onun utopik görüşlərinin və fantaziyasının məhsulu idi. Həmin dövrdə nə hökmdar qadın var idi nə də qadın azad sevib azad gəzə bilirdi.

Nizami azadlıqla yanaşı nümunəvi ailə qurmaq tərəfdarı idi. O, əsərlərində Nüşabəni ərə verir, kəniz qızı Arximedlə evləndirir. O, “Arximed ilə çinli kəniz” adlı hekayətində hətta çox arvadlılığı zərərli hesab edir, bu adətin əleyhinə çıxırdı. O deyirdi: Sənə bir yoldaş tay bəs edər, çoxlu adamı olan kişi adamsız qalar. Zəmanə ona görə etibarsızdır ki, onun yeddi atası, dörd anası vardır. Əgər oğlunu pak ürəkli görmək istəyirsənsə ürək kimi bir ata, bir analı ol!

Nizami Gəncəvi qadını xilaskar missiyasında təqdim edirdi. O, göstərirdi ki, qadın insanların həyatını müxtəlif məqamlarda xilas edən bir qüvvədir. Leyli Məcnun Qeydən Məcnuna qədər ucaldır, Qeysi onu başa düşməyən cəmiyyətdən xilas edib, azad səhranın qollarına atır. Şirin Xosrovu təkəbbürdən, mənəm-mənəmliyindən xilas edib, fədakarlığı öyrədir.

Şairin təsvir etdiyi və rəğbət bəslədiyi qadınlar sədaqətli, etibarlı, fədakar və əxlaqlıdır. Dövrünün bəzi ədəbi əsərlərində qadın fitnə-fəsad törədən bir məxluq kimi təsvir olunmuş, ona bir əyləncə kimi baxılmışdır.

Nizami Gəncəvi “İskəndərnamə”də qadınların örtülü olmasının əleyhinə çıxaraq, qıpcaq qadınlarının üzüaçaqlığını rəğbətlə qarşılamış və əsərdəki “İskəndərin qıpcaq səhrasına çatması” fəslində bu məsələyə toxunmuşdur.

İskəndər qıpcaq səhrasına çatan zaman “odlu üz yanağı su kimi ay və günəşdən daha parlaq, qara gözlü, əql alan, üzləri niqabsız” (açıq) azad və sərbəst gəlinlərlə rastlaşır. Onları görənlər gənclik ruhu ilə həvəsə gəlir, lakin

şahın qorxusundan öz ehtiraslarını boğurlar. Bu-nu görən İskəndər düşünür: “Şübhəsiz qadın qadındır, kişi isə kişi”. Gəlinlərin üzlərinin açıq olması İskəndərin xoşuna gəlmir. İskəndər bu adəti ləğv etmək fikrinə düşür. İskəndərlə qıpcaq başçıların bu qayda haqqında mübahisəsi çox maraqlı verilir. İskəndər “qadın üzü örtülü və xəlvətdə olsa daha yaxşıdır, yadlara üz göstərən bir qadın nə ərinin həyasını, nə də özünün əzəmətini saxlar” – deyərək öz fikrini bildirdikdə qıpcaq başçısı ona belə maraqlı cavab verir: “Üz örtmək bizim adətimiz deyil, çünki bu sifət qıpcaqların qaydasına yaddır, əgər sən qanunun üz örtməksə, bizim qanun göz örtməkdir (təmiz ürəklilik), yadların üzünə baxmamaq daha yaxşıdır, cəzanı ona yox, bizə vermək lazımdır. Əgər bizim sözüümüz daha kobud gəlməsə bəs onun (xalqın) üzünə və arxasına baxması nəyinə gərəkdir? Bizim gəlinlərlə bu hədd kifayətdir ki, başqasının yataqları ilə işləri yoxdur. Örtük ilə bizim xalqın üzünü yaralanma, sən öz gözüünə pərdə salan ol! Gözüünə pərdə çəkən hər kəs nə ayən, nə də günəşin üzünə nəzər salar “

Şair bu kəskin cavab qarşısında İskəndərin düşdüyü ağır vəziyyəti belə göstərir:

“Şah o fəhəşətli cavabları eşitdikdə, mühakimə yürütməkdə dili aciz oldu”.

Qıpcaqlar İskəndərə “biz şahın hər əmrinə tabeyik, lakin öz adətlərimizdən keçən deyilik” – deyərək cavab verirlər. Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında qadın surətlərini ayrı-ayrılıqda təhlil etdikdə şairin qadın haqqındakı fikirlərini daha aydın görmək olar.

Nüşabə surəti. Nüşabə təkcə “İskəndərnamə”dəki müsbət keyfiyyətləri ilə seçilmir, bu surət şairin bütün yaradıcılığında çox mühüm yer tutur. Şair məhz Azərbaycan qadınını belə görmək istəyir.

Nüşabə Bərdə hökmdarıdır. O, ölkəni ədalətlə idarə etdiyindən, “orada hər danə yüz danə yetirir”. Bütün ili işrətlə məşğul olan hökmdar “Tovuz kimi o diş ceyran kəskin fikirli, açıq ürəkli alimənə xasiyyətlidir”. Nüşabənin ətrafında minlərlə qız, hər biri bir ay kimi ona xidmət edir. Onun otuz min qılınc vuran qulamı vardır. Səhraya qoşun çəkən İskəndər su və əkininə heyran qaldığı o yerə kimin başçılıq etdiyi ilə maraqlanır. O bərəkətli ölkəni idarə edən kişilərdən daha cəld, dəniz gövhərindən daha təmiz, , mərd bir qadın olduğunu deyirlər.

Şair qadınlar ölkəsi və onun hakimi – Nüşabənin fəaliyyətinin geniş təsvirini verir. Nüşabə sarayında ciddi intizam vardır, saraya bir nəfər yad şəxs gələ bilməz, gümüş bədənli qadınlar onun hər əmrinə itaət edir, günlərini əylənmək və udun səmindən zövq almaqla keçirirlər.

Nizami Nüşabənin başqa müsbət cəhətlərindən birini onun tədbirli olmasında görür. O, öz tədbiri əsasında düşmənin hücumunun qarşısını alır və müstəqil yaşaya bilər. O, bir hakim kimi bütün işlərlə maraqlanır. Nizami Gəncəvi Nüşabəni sadəcə bir qadın kimi təsvir etmir, ədalətli hökmdar haqqında öz fikirlərini bu surət vasitəsi ilə oxuculara çatdırır.

Nüşabə İskəndərə ziyafət verərkən, ona yemək əvəzinə daş-qaş gətirir. Bununla o, İskəndərin müharibə etməkdə gördüyü məqsədi ona çatdırır. İskəndərin “daş-qaş yeyilərmə?” – sualı qarşısında Nüşabə – “nə üçün yeyilməyən daşın arxasınca öz ölkəni buraxıb bura gəlib-sən?” – deyər cavab verir.

Çinli kənz surəti. “İskəndərnamə” poemasında çinli qız Xaqan tərəfindən müxtəlif hədiyyələrlə birlikdə İskəndərə verilir. O, gözəlin tayı-bərabəri yoxdur. Şair onun üzünü aya, boyunu sərvə bənzədir, bədəninin su kimi lətif olduğunu deyir və belə gözəl böyüdən anaya (dayəyə) afərinlər söyləyir: Belə bir qiymətli gövhər bəsləyən dayəyə min afərin olsun.

Şair hələ hadisəni başlanğıcında Xaqanın dili ilə o qızın böyük istedadı malik olduğuna işarə edərək yazır:

– Deməyə nə ehtiyac var, o iş zamanı öz hünərini göstərər.

Çin qızı gözəl musiqişünas, döyüş meydanında kimsəsiz bir qəhrəman kimi təsvir olunur. Hər tərəfli istedadı malik olan bu qız haqqında şair yazır:

“Anadangəlmə onda dördüncüsü olmayan üç xasiyyət vardı: birincisi öz yaraşığı ilə insanı valeh edir; ikincisi döyüş vaxtı elə qüvvətlidir ki, qoçaq igidlərdən də üz döndərməz; üçüncüsü, onun xoş səsi və ruhunu sədası Zöhrədən daha çox nəgmə deyir. Bərk və ucadan oxumağa başlayan zaman onun səmindən quş və ilan çatı”.

Nizami çinli kənz surətinə “İskəndərin çinli kənzilə şənlik etməsi” fəslində yenidən qayıdır. Şair burada onun yenə də gözəlliyinin, sənətkarlığını və İskəndərə eşq elan etməsi hadisələrini geniş təsvir edir. O, qız əlində ud öz gözəl

səsi ilə həm İskəndərin böyüklüyünü, həm də özünün ona layiqli bir gəlin olacağını bildirir.

“Xosrov və Şirin” əsərində at oynadan qılınç vuran, ox atan Şirin kimi şən və qəhrəman bir qızın qiyabi bir məhəbbət uğrunda mübarizə meydanına atıldığını və ömrünün sonuna kimi ilk məhəbbətinə sadıq qaldığını görürük. Nizami Şirini Azərbaycan qadınının ən yaxşı keyfiyyətlərini özündə birləşdirən bir varlıq kimi təsvir edir, onun həyalı və ismətli olduğundan söhbət açır. Xosrova kəbinsiz arvad olmayacağından danışarkən Şirin deyir:

And olsun ölümsüz əbədiyyətə,
And olsun yatmayan oyaq xilqətə,
And olsun fitrətə qida verənə
Ki, şah olsan belə, kəbinsiz yenə
Yetişə bilməzsən istəklərinə.

Şirinin Xosrovdan istədikləri ilə Xosrovun Şirindən umduqları arasında uçurum var idi. Şirin öz azadlığına Fərhad və Xosrov arasında seçim edə bilməyi ilə çatır. Şirinin sevmək seçib-seçilmək azadlığı vardır.

Bəs Şirin niyə öldürülür? Əslində, “Xosrov və Şirin” Nizami Gəncəvi yaradıcılığında eyni sonluqla bitən növbəti əsər idi. Birincidə Məcnun Leylidən sonra, ikincidə isə Şirin Xosrovun ölümündən sonra bu dünyanı tərk edir. “Leyli və Məcnun”da hər iki obraz mənəvi cəhətdən özünüintihara, özünüməhvetməyə fokuslanır, “Xosrov və Şirin”də isə Xosrov əməllərinin nəticəsində, Şirin isə özünü qoruma acizliyində bulunaraq həyatına qəsd edir. Halbuki, Şirin Xosrovun səltənətini nankor oğlun əlindən rahatlıqla ala bilərdi. Və yeni şahlıqda yeni qanunlar yaradaraq Xosrovun həyatda olmamasına baxmayaraq səltənətinin davamını qura bilərdi. Əlbəttə, edə bilərdi. Qələm Nizaminin əlində idi və güman olunur ki, məhz bu yerdə dahi Nizami bir neçə vərəq dəyişməli olub. Son anda isə məhz bu cür sonluğun olmasını məqbul hesab edir. Qadınlar ölümləri ilə şahları mat edən xilaskar və qalib qüvvədir.

Nizami əsərlərindəki qadın surətlərindən biri də Leyli surətidir. “Leyli və Məcnun” əsərində Nizami Gəncəvi bir məqam vurğulayıb. Qeys Leylini sevəndən sonra dəyişir. Adı da dəyişir özü də. O, Məcnuna çevrilir. Məhz bu sevgidən sonra Məcnun kimi sevmək anlayışı meydana gəlir. Leyli vasitəsilə ənənəvi sevgi zənciri qırılır. İnsanlar daha əvvəlki kimi yox, Məcnun kimi sevməyə başlayırlar. Leyli sevgisi və Məc-

nun sevgisi artıq bir meyara çevrilir. Leyli burada Qeysi adi sevgidən ənənəvi sevgidən xilas edib ona Məcnunluğa ucaldır. Şair əsərdəki iki surəti elə poetik, elə ustalıqla tərənnüm edib ki, heç birini irəli çəkmək olmur. Bu surətlərin hər ikisi dünya ədəbiyyatına məhəbbətin simvolik, yaxud rəmzi surəti kimi daxil edilib. Leyli dünya ədəbiyyatında həqiqi, saf eşqin nümayəndəsi kimi məşhurdur. Nizami öz əsərlərində Leylini elə təsvir edib ki, surətdə ön plana keçə bilib. Avropalılar Leyli surətini də öz məhəbbət dastanlarındakı qadın surətləri ilə müqayisə ediblər. Lakin onu da demək lazımdır ki, Avropa ədəbiyyatında oxşar surətlər olsa da, Leyliyə bərabər surət tapmaq çətindir. Leyli surəti hətta Şərq dünyasında da başqa məhəbbət dastanlarındakı qadın surətlərindən öz saflığı ilə fərqlənir.

Leyli həqiqi həyat eşqinin simvolu kimi uzun illərdən bəri dillərdə dastan olub. Bu surət fransız ədəbiyyatında İzolda, Nikolet, ingilis ədəbiyyatında Culyetta, alman ədəbiyyatında İzolda və sair qadın surətlərinin yaranması üçün nümunə olub. Lakin bunların heç biri Leyliyə bərabər ola bilməyib. O surətlərin heç birində Leylinin həqiqi saf eşqini tapmaq çətindir. Şair “Leyli və Məcnun”da qadına böyük bir məhəbbətlə yanaşır. Leyli hüquqsuz bir qızıdır. Lakin onda həsrətlə döyünən bir qəlb, möhkəm bir iradə var. O, müstəqil düşünən, vəfalı və fədakardır. Cəmiyyət onun arzularını boğur, məhəbbətini tapdayır – onu sevgilisindən ayırırlar, sevmədiyi bir adamla yaşamağa məcbur edirlər. Çürük adət və ənənələr Leylinin yolunu bir uçurum kimi kəsir. Lakin bütün bunlar onun iradəsini qırmır, Leyli ölənə kimi Məcnunu sevir və ona sadıq qalır. Leyli öz azadlığına kiçik-kiçik yalanları ilə çatır. Rəfiqələri ilə görüşəcəyini deyərək Məcnuna qaçır, anası ilə söhbətdə Məcnunu varlığını danır.

Nizaminin “Yeddi gözəl” poemasını Şərq ədəbiyyatında uzun zaman qəhrəmanlıq dastanı adlandırıblar. Elə buna görə də böyük şairin bu əsərinin əsas qəhrəmanı Bəhram olsa da “Yeddi gözəl”dəki əhvalatın baş xətti ilə yanaşı davam və inkişaf edən hadisələr gözəllərin ayrı-ayrılıqda söylədikləri əfsanələr maraqlı və qiymətlidir. Nizami Gəncəvi bu hekayələri dünyanın müxtəlif millətlərinin qadınlarının dili ilə nəql edir.

Şairin bu qadın surətlərinə nə qədər rəğbətlə yanaşması əsərin adından da məlumdur. Nizaminin əsərdə təsvir etdiyi qadın surətləri şüurlu, təmkinli, təcrübəlidir. Onlar hadisələrin və ya sirlərin izahını həyatdan və təbiətdən kənarda axtarmırlar. Onların ən yaxşı cəhətlərindən biri odur ki, bu qadınlar çox zaman səadətə, fəlakətə də səbəbini özlərində, insanın özündə, insanın içində, əxlaqi və əməllərində axtarırlar. Əsərdə gözəllər ilə şah arasındakı söhbətlər elə qurulub ki, oxucu qadınlar haqqında fikirləşir, onları əsərdə əsas qəhrəmanlar kimi qarşılaşdırır. “Yeddi gözəl” əsərindəki qadınlar öz bilgiləri ilə azadlıqlarına qovuşurlar.

Qızlarla oğlanların birgə təhsil almasını qəbahət hesab etməyən böyük mütəfəkkir “İskəndərnamə” poemasında da Arximedə oxuduğu məktəbdə bu qaydanı adi bir hal kimi qələmə almışdır. “Leyli və Məcnun” əsərində Leyli ilə Məcnun məktəbdə bir-birinə aşiq olur.

Gözəl, namuslu, ağıllı, zəkali, sədaqətli, ədalətli, mətin, istedadlı, müdrik və hər cür yüksək məziyyətləri özündə cəmləşdirmiş qadın surətlərinə demək olar ki, dahi şairin bütün əsərlərində rast gəlmək olar. Nizaminin yaratdığı ölməz qadın surətlərinin mərkəzində məhəbbət, gözəllik, ağıl, zəka, sədaqət, yenilməz iradə simvolu dayanır.

Problemin aktuallığı. Şərq ədəbiyyatında islamıyyətin yayılmasından sonra yaradılan qadın surətləri əsasən mənfi planda verildisə, böyük Nizami bu ənənəni kökündən dəyişmiş, əsərlərində dünya ədəbiyyatı tarixində əbədi yaşayacaq müxtəlif səciyyəli müsbət, nəcib qadın surətləri yaratmışdır.

Problemin elmi yeniliyi. Nizami qadını cəmiyyətin hər yerində görürdü. Ailədə, şahlıq kürsüsündə, təhsildə və s. Nizaminin qadınları təhsil alır, nəgme oxuyur, əylənir, sevib-sevilir, döyüş meydanında məharət göstərir, üzü aşıq gəzir, bəzənir- düzənir və azad yaşayır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Nizamiyə görə qadınların ixtiyar sahibi olmasında, kamil bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında təhsilin və bilginin rolu mühümdür. Yəni təhsil qadın tərbiyəsinin əsas, aparıcı tərkib hissəsi olmalıdır. Buna görə də təsadüfi deyil ki, Nizami poemalarında qadınların təhsil alması nəinki təqdir olunur, hətta bu prosesi əks etdirən səhnələr də məhəbbətlə təsvir edilir.

Ədəbiyyat

1. Muxtarov Ə.Ə. Qılınc və qələmin vəhdəti: Nizami Gəncəvi ili 880! / Ə. Muxtarov // Ədalət.- 2021.- 31 dekabr.- № 105.- s. 7.
2. Abbasov İ.A. Nizaminin türk ruhu / İ. Abbasov // Xalq qəzeti.- 2021.- 31 dekabr.- № 286.- S. 10.
3. Talıbzadə A.T. Nizami və İslam mifologiyasının bioloji mutanti İskəndər: aksioloji analiz / A. Talıbzadə // Azərbaycan.- 2021.- № 12.- s. 65-71.
4. Qurbanova. T.A. Şeyx Nizami "Xəmsə"də səhhəti haqqında / T. Qurbanova // Azərbaycan.- 2021.- № 12.- s. 56-64.
5. Bəşirova. H.A. Eşq fəlsəfəsinin şərhı / H. Bəşirova // Azərbaycan.- 2021.- № 12.- s. 35-41.

Redaksiyaya daxil olub: 19.05.2025